

نثر نویسندگان ایرانی و آسیای مرکزی در دوره بهمنیان

دکتر صوفیه صابر

رئیس دانشکده دولتی بانوان چونگ

دکتر سید محمد فرید

عضو هیأت علمی گروه فارسی، دانشکده ی خاورشناسی

دانشگاه پنجاب لاهور پاکستان

BAHMANID PERIOD'S PERSIAN WRITERS OF IRANIAN AND CENTRAL ASIAN ORIGINS

Sofia Sabir, PhD

Principal Govt. College for Women, Chong, Lahore

Syed Muhammad Faiz, PhD

Assistant Professor of Persian

Department of Persian, University of the Punjab, Lahore

Abstract

The Bahmanid Rule lasted in India from 1347 to 1527. The Bahminid Empire was founded by Alauddin Hasan Bahman. This is the period when fertility and richness of the Sub-continent attracted the people living in adjoining areas especially of Iran to a large extent. It is why numberless people migrated to the Sub-continent in search of a better and honorable living. Among them were Persian speaking people from Persia and Transoxiana. They made literary contributions and flourished in the Bahmanid Period. This article is an introductory study of the Persian prose writers and their books whose origin was either Iranian or Central Asian.

Keywords: شبه القاره، بهمنی سلطنت، ایران، تغلق ابراہیم مظفر
محمد شاہ، سلطان احمد شاہ، محمود گواراں

بهمنیان یکی از سلسله های مهم و قدیم سلطنتی شبه قاره است که از ۷۴۹ تا ۹۳۳ ق/ ۱۳۲۷-۱۵۲۲ م نزدیک به ۱۸۷ سال در دکن و مناطق اطراف آن حکمرانی کردند (فرشته: ۱۸۸۲ م: ج ۱: ص ۲۷۳؛ مشایخ فریدنی: ۱۳۷۲ ش: ص ۲۲۹) این سلسله سلطنتی با ضعف حکومت تغلق شاهیان به وجود آمد. علاءالدین ابوالمظفر حسن گانگوی / گنگو بهمن شاه (۷۵۹-۷۹۱ ق/ ۱۲۵۷-۱۲۹۱ م) بنیانگذار خاندان شاهی بهمنیان در جنوب هند و نخستین شاه این دودمان (حک ۷۴۸-۷۵۹ ق/ ۱۳۲۷-۱۳۵۷ م) است. فرشته در کتاب خود حسن گانگوی را از سرداران محمد شاه تغلق (حک ۷۲۵-۷۵۲ ق/ ۱۳۲۲-۱۳۵۱ م) نوشته است (بزرگر: ۱۳۷۵ ش: ص ۱۷۹۳). وی به زودی ترقی کرد و در اواخر سلطنت تغلقیان رهسپار دکن شد و در آنجا قدرتی به هم رساند، و جمعی از ایرانیان و مهاجران خراسانی و تورانی را با خود همراه کرد و علم استقمال برافراشت (امیری: ۱۳۷۴ ش: ص ۱۸). علاءالدین حسن در یکم ربیع الاول ۷۵۹ ق/ ۱۳۵۷ م درگذشت و پسر بزرگ و ولی عهدش ظفر خان، با عنوان محمد شاه یکم بر تخت شاهی نشست و مانند پدر خویش به گسترش مرزهای سلطنت بهمنی و جهاد توجه ویژه ای داشت (نظام: ۱۹۲۷ م: ج ۳: ص ۳؛ شروانی: ۱۹۷۸ م: ص ۷۴).

ابوالمظفر محمد شاه بهمنی (حک ۷۸۰-۷۹۹ ق/ ۱۳۷۸-۱۳۹۲ م) پادشاهی ادب و فرهنگ دوست بود. قرآن را نیکو می خواند و به خط خوب می نوشت و به فارسی و عربی فصیح سخن می گفت. دوره فرمانروایی فیروز شاه بهمنی (حک ۸۰۰-۸۲۵ ق/ ۱۳۹۷-۱۴۲۱ ش) به نبرد با شاهان همسایه و در گسترش قلمرو بهمنیان گذشت (طباطبائی: ۱۹۳۲ م: ص ۴۱) شهاب الدین احمد شاه یکم بهمنی، در دوره محمد شاه دوم بهمنی، نزد فضل الملک اینچو شیرازی تربیت و تعلیم یافت. (امیری: ۱۳۷۴ ش: ص ۲۸).

و در دوره فرمانروایی فیروز شاه (حک ۸۰۰.۸۲۵.ق/۱۳۹۷.۱۴۲۱.م) به مقام سپه سالاری / امیرالامرای رسید و لقب خان خانان گرفت و در بیشتر جنگ‌ها و فتوحات فیروز شاه شرکت کرد و نقش برجسته‌ای داشت. در دوره فرمانروایی خود (حک ۸۲۵.۸۳۹.ق/۱۴۲۱.۱۴۳۲.م) بیشتر با همسایگان نبرد داشت (نظام: ۱۹۲۷.م: ج ۳: ص ۴۱۴). احمد شاه را پادشاهی عادل، پارسا و درویش منش گفته‌اند که به علوم و فنون ظاهری و باطنی آراسته بود. در دوره او دانشوران، عارفان، ادیبان، هنرمندان و جنگاوران بسیاری از ایران و فرارود و عراق به دکن کوچیدند و به گونه‌ای مؤثر و چشمگیر بر نقاشی، معماری، سیاست، مذهب و دیگر وجوه زندگی مردم این سرزمین اثر نهادند (بزرگر: ۱۳۷۵: ج ۴: ص ۱۲۸). در دوره احمد شاه دوم بهمنی (حک ۸۳۸.۸۷۲.ق/۱۴۳۲.۱۴۵۷.م) صوفیان نامدار و سرایندگان ممتاز به دربار و ایستگاه بودند که از آن میان می‌توان از نظیری طوسی و حکیم ازرقی نام برد. عبدا لعزیز بن شیر ملک بن محمد و اعظمی کتابی به فارسی در مناقب شاه نعمت الله ولی نوشت و به احمد شاه پیشکش کرد. شیخ ابراهیم مولتانلی (۹۰۰.ق/۱۴۹۴.م) نیز کتاب چند دانشی خود معارف المعلوم را در دوره احمد شاه دوم تألیف کرد. گسترش مرزهای سلطنت بهمنی پی‌آمد مهمی به دنبال داشت که در نتیجه آنها این سلطنت منجر به تجزیه در ایالت‌های جدید مانند عماد شاهیان، نظام شاهیان، برید شاهیان و عماد شاهیان شد و خاندان بهمنی بر افتاد (بزرگر: ۱۳۷۵: ج ۴: ص ۱۲۸).

بهمنیان مانند اغلب پادشاهان مسلمانان شبه قاره تحت تأثیر فرهنگ ایرانی بودند و به ادب و شعر فارسی بسیار علاقه داشتند (امیری: ۱۳۷۴.ش: ص ۱۹). زبان فارسی زبان دربار و مراسلات رسمی آنها بود.

بسیاری از ارباب علم و ادب در عهد آنان فارسی گور فارسی نویس بودند. شاهان بهمنی از فیض تربیت امرای ایرانی به شعر و ادب و زبان و شعرا و نویسندگان ایرانی متوجه می شدند. (بزرگر: ۱۳۴۵: ج ۴: ص ۲۰۰۳) ۱
میر فیض الله اینجو شیرازی، فیروز شاه بهمنی را متوجه علوم اسلامی و زبان و ادبیات ایرانی کرد. وی شعر فارسی را خوب می فهمید. هر سال به فرمان وی کشتی های خالی از بنا در دکن به نقاط مختلف و از جمله به سواحل ایران می آمدند و اهل فضل را به این خطه می آوردند (مشایخ فریدنی: ۱۳۴۲: ص ۲۲۹). مهاجران ایرانی که بسیاری از آنان اهل فضل و دانش و ادیب و هنرمند بودند، به جهات سیاسی و قصد گریز از سخت گیری های مذهبی، اوضاع نا آرام و مسایل اقتصادی به آن سرزمین روی می آوردند و در پرتو امنیت و گشاده دستی و فرهنگ دوستی شاهان و امیران دکنی به سر می بردند. اکنون شرح حال نویسندگان مهاجر در این دوره با نمونه های نثر آنان پرداخته می شود.

آذری اسفراینی / طوسی: فخرالدین حمزه فرزند علی ملک آذری طوسی بیهقی اسفراینی مروزی شاعر، عارف و نویسنده ایرانی الاصل است که به شبه قاره مهاجرت و چندین سال در دیارهای بهمنیان بسر برده است. آذری در ۴۸۴ ق / ۱۲۸۲ م اسفراین به دنیا آمد (حجتی: ۱۳۴۵: ج ۴: ص ۹؛ پیران: ۱۳۲۵: ص ۳۵۹). وی مدتی در طوس زندگی کرد و به نام "طوسی" نیز شهرت یافت. آذری پس از طی مراحل سلوک و دومین سفر حج و اقامت در مکه از آن دیار به شبه قاره رفت و در ۸۴۲ ق / ۱۴۲۸ م به دیار سلطان احمد شاه اول (حک ۸۲۵. ۸۴۸ ق / ۱۳۲۴. ۱۴۳۴ م) از سلاطین بهمنی دکن و گلبرگه پیوست و ملک الشعراي دربار وی شد (سبحانی: ۱۳۴۴: ص ۱۴۱) وی قصاید بلند و پرا

رزش در مدح او سرود و "پهمن نامه" را که از آثار ارزنده ادب فارسی است، به فرمان بهمان پادشاه در تاریخ آن خاندان منظوم کرد (فرزام: ۱۳۵۱ش:ص ۵). آذری سپس به وسیله شاهزاده علاءالدین (حک ۸۳۸.۸۲۲ق/۱۴۳۴.۱۴۵۴م) پسر احمد شاه به خراسان بازگشت. وی در سن ۸۲ سالگی در ۸۲۲ق/۱۴۲۲م در اسفراین درگذشت و در بهمانجا در شمال شهر به خاک سپرده شد. آرامگاهش زیارت گاه مردم است. آذری اسفر اینی آثار متعددی به نظم و نثر به یادگار گذاشته است.

۱. دیوان شعری: دیوان شعری آذری دارای قصاید، غزلیات، ترجیع بند و مقطعات و رباعیات است. قصاید وی بیشتر در مدح خاندان رسول اکرم است و غزلیاتش رنگ عرفانی دارد. بیشتر کلام وی ساده و بی تکلف است (حجتی: ۱۳۷۵، ج ۴:ص ۹).

۲. پهمن نامه: پهمن نامه آذری دکنی، منظومه ای به بحر متقارب در تاریخ شاهان پهمنی دکنی، در پیروی شاهنامه فردوسی و اسکندرنامه نظامی سروده شده است. قاسم فرشته که تاریخ وی از مستند و مهمترین منابع اطلاعات درباره پهمنیان است، پهمن نامه را در منابع خود ذکر کرده است و ابیاتی از آن آورده است.

۳. مرآت / معجائب الغرایب: مثنوی دیگر آذری طوسی که در عجایب و غرایب دنیا، شهرها، بناها، چشمه ها و جز آنها و مشتمل بر چهار باب است، باب اول، الطامة الکبری در مراتب عالم علوی و سفلی و مراتب موجودات، حکمت و جود آدمی و جز آنها. باب دوم، غرایب الدنيا در عجایب جهان. باب سوم، معجایب الاعلی در عجایبی که در عوالم علوی و آسمان است. باب چهارم، سعی الصفا در تاریخ مکه و آداب و مناسک حج است.

(منزوی: ۱۳۲۵ش: ج ۴:ص ۳۰۰؛ حجتی: ۱۳۷۵ش: ج ۴:ص ۹)

۴. عروجیه: رساله منظوم دیگری از آذری طوسی که مشتمل بر چهار برگ است و دستنویس آن در دانشگاه تهران به شماره ۲۲۳۵۸ نگه داری می شود.

۵. جواهر الاسرار: از آثار دیگر آذری طوسی کتاب جواهر الاسرار است که در سال ۸۴۰ ق/۱۴۲۲ م در چهار باب در علم بلاغت و نقد شعر و سخن نوشته شده است. هریک از آن ابواب به چند فصل تقسیم شده است و آذری در آنها اسرار عرفانی، قرآن کریم و احادیث نبوی و کلام مشایخ تصوف و ابیات مشکل آنان را شرح کرده است. آذری بعداً روی آن تجدید نظر کرد. گزیده ای از این کتاب به نام منتخب جواهر الاسرار همراه با اشعة المسمعات جامی و برخی رساله های دیگر در ۱۳۰۳ ق/۱۸۸۲ م در تهران به چاپ رسیده است

فضل الله اینجوی شیرازی: میر فضل الله بن فیض الله حسینی اینجوی شیرازی، دانشمند دینی و ادیب و دولتمرد ایرانی الاصل سده هشتم هجری است. درباره آغاز زندگانی وی اطلاعات دقیقی در دست نیست. به گفته قاسم فرشته، فیض الله اینجوی شیرازی در دوره محمد شاه دؤم بهمنی (حک ۴۸۰-۴۹۹ ق/۱۲۷۸-۱۲۹۲ م) منصب صدارت داشت و شعرای ایران را به دکن دعوت می کرد. پیش شاهان بهمنی برده، برای آنان صله های گران بهامی گرفت (بزرگر: ۱۳۷۵ ش: ج ۴: ص ۱۹۸۵).

منصور شیرازی: منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن فقیه الیاس شاعر، پزشک و نویسنده ایرانی اواخر سده هشتم و اوایل سده نهم هجری است که به شبه قاره مهاجرت کرد. از شرح حال زندگانی وی اطلاعات کافی در دست نیست. جزاینکه هرچه از آثارش بدست می آید.

منصور ظاهرأ در شیراز در خاندان معروف طبیبان آن شهر به دنیا آمد. دانش های روزگار به ویژه طب را در زادگاه خود فراگرفت و در همانجا به کار طبابت و تالیف کتابهای در طب پرداخت. آثاری به فارسی در پزشکی از او به یادگار مانده است.

۱. تشریح الابدان / تشریح منصورى: تشریح البدن یک مقدمه که در تعریف و تقسیم اعضا است، و پنج مقاله و یک خاتمه دارد و اعضای مرکبه و جنین تدوین یافته است و تصاویر اندامها در بردارد. این اثر با تصاویر در ۱۲۲۴ ق / ۱۸۴۷ م در دہلی به چاپ رسیده است. (احمد: ۱۹۲۴: ج ۱ ص ۵۲۲)

محمود گاوآن: خواجه عماد الدین محمود فرزند محمد گیلانی ملقب به خواجه جهان دولتمرد، ادیب، لشکری، انشاء نگار و شاعر ایرانی سده نهم هجری است که به شبه قاره مهاجرت کرد.

در باره تاریخ تولد وی آگاهی دقیقی در دست نیست. ولی چون به گفته فرشته، محمود در ۸۸۲ ق / ۱۴۸۱ م که هفتاد و هشت سال داشت، کشته شد. می توان تاریخ تولد او را حدود ۸۰۸ ق / ۱۴۰۵ م دانست. وی در دیهی به نام "قاروان" یا "گاوآن" که از توابع گیلان بود، به دنیا آمد و به سبب زادگاهش وی به نام "محمود گاوآن" شهرت یافت (نوش آبادی: ۱۳۷۵ ش: ج ۴: ص ۲۳۰۲).

محمود گاوآن در دوره پادشاهی شمس الدین محمد شاه سوم (حک ۸۸۷-۸۹۷ ق / ۱۴۸۲-۱۴۹۳ م) به کمال ترقی رسید. محمود گاوآن به دستور محمد شاه بهمنی در ۸۸۲ ق / ۱۴۸۱ م کشته شد (فرشته: ۱۸۸۲ م: ص ۲۶۱). خواجه عماد الدین محمود گاوآن در فن نظم و نثر و انشا آثار ارزشمند از خود به جا گذاشته است. مشهورترین آن هاریاض الانشاء و مناظر الانشاء است.

۱. ریاض الانشاء / منشآت خواجه جهان: این مجموعه از سرمشق‌های منشیمان شمرده شده است. ریاض الانشاء رنده یک صد و چهل و هشت مکتوب به شاهان، وزیران، بزرگان و دانشمندان است. این مجموعه یکی از آثار بلند آوازه فارسی زبانان آن سامان است.

این کتاب در سال ۹۴۸ م در حیدرآباد، به تصحیح شیخ چاند بن حسین احمد نگری ناگوری پاکستانی چاپ و منتشر شده است. خواجه در دیباچه آن می نویسد: که هنگام گرد آوری، در آن هادست برده و گسترش داده است تادیگران راسود مند افتد (نوش آبادی: ۱۳۷۵: ج ۴: ص ۲۳۰۲).

مناظر الانشاء: اثر دیگر معروف خواجه جهان، مناظر الانشاء در آیین ترسل و فن بلاغت است که در یک مقدمه، در مقاله و یک خاتمه تدوین یافته است. مقدمه کتاب در هشت فصل و دربردارنده اطلاعات گوناگون در مابیت علم انشاء و موضوع و غایت آن و بلاغت و فصاحت است. در خاتمه کتاب از مابیت خط و ضوابط آن سخن می رود. مناظر الانشاء در استعانت به چاپ رسیده است. نقیسی در کتاب نظم و نثر در ایران از دو کتاب دیگر خواجه به نام های قواعد الانشاء نام می برد و می نویسد که خواجه کتاب دوم را برای دانشمندان عراق و خراسان هدیه فرستاده است (طباطبائی: ۱۹۳۲: ص ۸۹).

عبدالکریم همدانی: عبدالکریم بن محمد نیم دهی / عبدالکریم نمیدیمسی / نمیدهی، شاعر و تاریخ نگار ایرانی الاصل، سده نهم هجری است که به شبه قاره مهاجرت کرد. چنانکه از نسبت همدانی معلوم می شود که وی در همدان به دنیا آمد. تاریخ تولد، درگذشت، زمان مهاجرت به شبه قاره و شرح حال زندگی او اطلاعات دقیقی در دست نیست. جز اینکه

وی شخص‌صی عالم و دانشمند بود و کارش را با خدمت به توران شاه، حاکم بندر ایرانی هرمز، آغاز کرد. (م. اسماعیل: ۱۳۷۵: ج ۴: ص ۱۷۲۰)

وی کتابی در احوال محمود گواران (مقتول: ۸۸۲ ق/ ۱۴۸۱ م) از ولادت تا شهادتش به نام "تاریخ محمود شاهي" در احمد آباد پیدر پایتخت سلاطین بهممنی تالیف کرد. محمد قاسم فرشته مؤلف تاریخ فرشته مطالبی از آن نقل کرده است (فرشته: ۱۸۸۲: ص ۳۵۷). بعضی از منابع گفته اند که وی پس از ۸۸۷ ق/ ۱۴۸۲ م به وطن خویش بازگشت و بعداً در ۸۹۲ ق/ ۱۴۸۲ م فرمانروای هرمز را برای مأموریتی سیاسی به بند، گویا گجرات فرستاد. عبدالکریم در آن جا به خدمت سلطان محمود بیگره، از سلاطین گجرات (حک ۸۲۳. ۹۱۷ ق/ ۱۴۵۸. ۱۵۱۱ م) درآمد و از محیط علمی دربار وی بهره برد و کتاب خود در تاریخ عمومی را به نام وی نوشت.

مؤثر محمود شاهي / تاریخ محمود شاهي : از آثارش، مؤثر محمود شاهي / تاریخ محمود شاهي / الطبقات المحمود شاهيه و کنز المعانی را با نام عبدالکریم نمیدهی نیز یاد کرده اند و در برخی از منابع اشاره شده که این اثر به نام همان عبدالکریم همدانی باشد. از منابع عبدالکریم بن محمد نیم دهی را به عنوان نویسنده مؤثر محمود شاهي، اثری در تاریخ گجرات که در دو مقاله تنظیم شده، یاد کرده اند. تاریخ نگارش آن را حدود ۹۳۰ ق/ ۱۵۲۳ م گفته اند. بسیاری امکان دارد که این همان اثر عبدالکریم همدانی باشد. دست نویسی از این نسخه به شماره ۵۳۹/۲ در کتاب خانه مدینه نگه داری می شود. (م. اسماعیل: ۱۳۷۵: ج ۴: ص ۱۷۲۰)

کتابشناسی

۱. احمد طهور الدین، ۱۹۱۴م، پاکستان میں فارسی ادب، ج ۱، لاهور.
۲. امیری کیومرث، ۱۳۷۴ش، زبان و ادب فارسی در هند، تهران.
۳. بزرگز، ۱۳۷۵، احمد شاه دوم بهمنی، دانشنامه ادب فارسی، به سرپرستی حسن انوشه، ج ۴، تهران.
۴. بزرگز، ۱۳۷۵، علاء الدین حسن بهمنی، دانشنامه ادب فارسی، به سرپرستی حسن انوشه، ج ۴، تهران.
۵. بزرگز، ۱۳۷۵، فضل الله اینجوری شیرازی، دانشنامه ادب فارسی، به سرپرستی حسن انوشه، ج ۴، تهران.
۶. بزرگز، ۱۳۷۵، فیروز شاه بهمنی، دانشنامه ادب فارسی، به سرپرستی حسن انوشه، ج ۴، تهران.
۷. هجتی، ۱۳۷۵ش، آذری طوسی، دانشنامه ادب فارسی، به سرپرستی حسن انوشه، ج ۴، تهران.
۸. سبحانی توفیق، ۱۳۷۷ش، نگاهی به تاریخ ادب فارسی در هند، تهران.
۹. طباطبائی حسنی، ۱۳۹۶م، برهان مآثر به کوشش سید هاشمی فرید آبادی، دکن.
۱۰. فرشته، ۱۸۸۲م، تاریخ فرشته، ج ۱، کانپور.
۱۱. م. اسماعیل، ۱۳۷۵ش، عبد الکریم همدانی، دانشنامه ادب فارسی، به سرپرستی حسن انوشه، ج ۴، تهران.
۱۲. مشایخ فریدونی، ۱۳۷۲ش، خدمات بهمنیان به نشر فرهنگ و تمدن ایرانی در دکن، مجموعه سخنرانی ها، سیمینار پیوستگی های فرهنگی ایران و شبه قاره، ج ۱، اسلام آباد.
۱۳. منزوی احمد، ۱۳۶۲ش، فهرست نسخه های خطی فارسی پاکستان، اسلام آباد.
۱۴. نظام الدین، ۱۹۲۷م، طبقات اکبری، ج ۳، کلکته.
۱۵. نوش آبادی، ۱۳۷۵ش، محمود گاو، دانشنامه ادب فارسی، به سرپرستی حسن انوشه، ج ۴، تهران.

